

Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi

Yrd. Doç. Dr. Mansur GÖKCAN*

Atıf / ©- Gökcan, M. (2016). Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 171-192.

Öz- *Havf ve recâ (korku ve ümit), sūfinin her halinde bulunması gereken iki haslettir. Kulluğun sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, havf ve recânın tek taraflı olmaması, birbirine eşit ve dengeli olması gerekir. Recânın hâkim olduğu kimse, "nasıl olsa affedileceğim." ümidiyle ibadetleri terk edebilir. Havfın hâkim olduğu kimse ise, "affedilmeme" endişesi ile kendisine, ailesine ve etrafındakilere zarar verecek şekilde aşırı ibadete yönelebilir. Bu durum, birtakım ruhî hastalıklara dahi sebep olabilir. Havf ve recâ, nefsin iki dizginine benzetilmiştir. Dizginler müsavi tutulursa, nefis zapt edilir ve doğru istikamette gitmek mümkün olur. Havf ve recâ, kuşun iki kanadına da benzetilmiştir. Kanatları eşit olmayan kuşun doğru istikamette uçuşması mümkün olmadığı gibi, havf ve recâsı eşit olmayan kişinin de kulluğunu doğru istikamette yürütmesi ve dengeli bir dinî hayat yaşaması mümkün olmaz.*

Anahtar sözcükler- *Havf (korku), recâ (ümit), denge, sūfî, tasavvuf*

Giriş

Lügatte havf; korkmak, çekinmek, sakınmak, endişe etmek ve bilmek anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca havf, istenilmeyen bir şeyin başa gelmesi veya sevilen bir şeyin kaybedilmesi endişesi içinde olmaktır. Havf, emniyet ve güven kelimelerinin zıddıdır.¹ Allah korkusunun karşılığı olarak, havfullah ve

Makalenin gelişi 31.10.2016; Yayına kabul tarihi: 13.12.2016

* Çukurova Ü. İlahiyat F. Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: mgokcan@cu.edu.tr

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-meârif, Kahire 1979, II, s.1290; ez-Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, Beyrut 1986, XXIII, s. 288, 289; Cur, Halil, *Lârûs*, Lârûs Yayınları, Paris 1973, s. 477; Bustânî, Abdullah, *el-Bustân*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1992, s. 331; Âyid, Ahmed ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-esâsî*, Lârûs Yayınları, Aleco 1989, s. 428.

haşyetullah kelimeleri kullanıldığı gibi² havf kelimesi de yalnız başına “Allah korkusu” anlamında kullanılmaktadır. Çalışmamızda da havf kelimesi bu anlamda kullanılacaktır.

Kuşeyrî (ö. 465/1072): “Havf, gelecekteki bir şeyle ilgilidir. Çünkü insan, ya başına hoşlanmadığı bir şeyin gelmesinden veya arzu ettiği bir şeyi elde edememekten korkar. Halde mevcut olan bir şeyle korkunun ilgisi bulunmaz. Allah Teâlâ’dan olan korku; kulun, ‘Allah beni ya dünyada, ya da âhirette cezalandıracak.’ diye korkması şeklinde olur.”³ diyerek, havfın gelecekle ilgili bir endişeden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Gazâlî (ö. 505/1111): “Beklenen, hoş gitmeyen bir şey ise ve ondan dolayı da kalpte bir elem hâsıl olursa, buna havf adı verilir.”⁴ diyerek, havfı tanımlamıştır. Korkuya sebep olan şey, hoş gitmeyen bir akıbet beklentisidir. Bu durum, kalbi daraltmakta ve üzüntüye yol açmaktadır. Kalbin bu durumu kabz olarak ifade edilmektedir. Kuşeyrî ve Gazâlî’nin havf konusundaki açıklamalarının örtüşmesi, Gazâlî’nin, Kuşeyrî’den faydalandığını ve etkilendiğini göstermektedir. Bu tespit, Kuşeyrî’nin, el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve öğrencilerinden el-Farmadî (ö. 477/1084) vasıtasıyla Gazâlî’yi etkilediği görüşünü de teyid etmektedir.⁵

Doğumdan ölüme kadar tüm insanlarda mevcut olan korku, hayvanlar âleminde de çok etkindir. İnsanlar ve hayvanlar, kendilerine zarar verecek şeylerden korkarlar ve kaçarlar. İnanan insanlarda mevcut olan Allah korkusu ise bu genel korkudan farklıdır. Allah korkusu, O’na sığınmaya ve emirlerini yerine getirmeye sevk eder. Cehennem korkusu, her mü’minde mevcut olan genel korkudur. Allah’ın zatından korkmak ise; Allah’ı bilen, O’na yakın olan, huzurunda yasaklarını işlemekten utanan, O’ndan çekinen, saygısından dolayı yasaklarına yönelmeyen ve O’nu görüyormuş gibi kulluk eden kişinin korkusudur.⁶

Mü’min, Allah’tan kaçmasının mümkün olmadığına inanır. Bu inançla Allah’tan korkar, ancak O’ndan kaçmayarak, korkudan kurtulmak için yine

² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 213.

³ Kuşeyrî, Ebû’l-Kâsım Abdülkerim b. Havazin b. Talha Kuşeyrî Neysabûrî, *er-Risâle*, Dâru’l-hayr, Beyrut 1997, s. 125.

⁴ Gazâlî, *İhyâ*, 1975, VIII, s. 427.

⁵ Uludağ, Süleyman, “Kuşeyrî”, *DİA*, İstanbul 2002, 26, s. 474.

⁶ Allah korkusu için bkz. Gökcan, M. (2004), “Tasavvufta Allah Korkusu (Havf)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), s. 249-276.

O'na sığınır. İnanan kimse, Allah'ın merhametini kaybetme endişe ve korkusuna kapılabilir. O'ndan korkan insan, Allah'ın gazabından kaçıp merhametine sığınır.⁷

Recâ, ümitsizliğin zıttı olup, ümit anlamındadır; ayrıca bir şeyin olmasını beklemek ve istemek anlamlarına da gelmektedir.⁸ Recâ, ummak-ümit etmek anlamlarına geldiği gibi, bir şeyden “korkmak” anlamına da gelir.⁹

Mekkî (ö. 386/996), “Recâ, korkanların rahatlatma sebebidir. Bundan dolayı Araplar, recâyı havf olarak isimlendirirler. Çünkü havf ve recâ birbirinden uzaklaştırılmayan iki vasıftır.”¹⁰ diyerek, korku ile umudun iç içe olduğunu ifade etmiştir.

Tanımlardan ve Mekkî'nin sözünden anlaşılacağı üzere, recânın içerisinde havf da mevcuttur. Recâda, affedilme ümidi kadar, affedilmeme korkusu ve endişesi de vardır. Korkusuz bir af ümidi, rehavete sokarak ibadetlerden uzaklaştırılabilir. Recâda, affedilme umudu galip unsurdur, fakat affedilmeme korkusu ve endişesi de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Kuşeyrî, “Recâ, ihsanı ve ikramı bol olan Allah'ın cömertliğine güvenmektir.” “Recâ, gelecekte meydana gelecek olan ve sevilip istenilen bir şeye kalbin ilgi ve alaka duymasıdır. Recâ da havf gibi gelecekte meydana gelecek olan bir şeyle ilgilidir.”¹¹ diyerek recâyı tanımlamıştır.

Gazâlî, recânın zıttının ye's ve ümitsizlik olduğunu belirtmiş¹² ve recâyı şu şekilde tanımlamıştır: “Eğer beklenen şey, hoşça giden bir şey ise ve kalpte de bir zevk ve rahatlatma meydana getirirse buna recâ denilir.”¹³

Recânın, “gelecekle ilgili olması, hoşça giden bir şey olması ve kalpte bir zevk meydana getirmesi,” Kuşeyrî ve Gazâlî'nin tanımlarındaki örtüşmeyi göstermektedir. Bu durum da Gazâlî'nin, Kuşeyrî'den etkilendiğini ortaya koymaktadır.

⁷ Yavuz, Kerim- İnam, Ahmet ve diğerleri, *Sosyal Bilimlerde Güven*, Vadi yayınları, Ankara 2003, s. 33.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, s.1604; Âyid ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-esâsî*, s. 509.

⁹ Âyid ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-esâsî*, s. 509.

¹⁰ Mekkî, Ebû Talib, *Kütü'l-kulûb*, Dâru sâdır, Kahire 1892, s. 216.

¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 132.

¹² Gazâlî, *İhya*, IV, s. 144.

¹³ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 142.

1. Havf ve Recânın Tasavvuftaki Yeri

Havf ve recâ, tasavvufun bidayetinden itibaren mevcut olan kavramlardır. Havf, recâ ve muhabbet, tasavvufun temellendiği üç sacayağıdır. Bu ayaklardan birisinin olmaması veya eksik olması, tasavvufun dengesini bozar. Kulun içinde bulunduğu hale göre zaman zaman bunlardan birisi öne çıkabilir. Hasan Basrî'de (ö. 110/728) havf ve hüzün öne çıkarken, Rabiâtü'l-Adeviyye'de (ö. 185/801) muhabbetin öne çıkması gibi.

Schimmel (ö. 2003), havf ve recânın makam mı, hal mi olduğu konusunda mutasavvıfların farklı görüşlere sahip olduklarını ve Serrâc'ın (ö. 378/988) bunlara hal dediğini belirtmiştir. Psikolojik bakımdan havf ve recâyı makam olarak sınıflandırmak gerektiğini, bunların, tasavvufun başlangıç safhalarında bile temel esaslardan olduğunu söylemiştir. Kabz ve bastı da, havf ve recâ makamlarına tekabül eden haller olarak zikretmiştir.¹⁴

Sûfî, seyr-i sulûkla Allah'a yönelirken birçok makamı (usul-ü aşere) aşarak yol alır. Bu makamları idrak ederken de pek çok hali idrak eder. Mutasavvıfların çoğu, makamların kalıcı, hallerin ise geçici olduğu görüşündedir. Bunların hal kabul edildiği için geçici olduğunu düşünmek sakıncalıdır. Sanıyoruz Schimmel, bu kaygıdan dolayı Serrâc'ın hal olarak kabul ettiği havf ve recâyı makam olarak kabul etmek gerektiği düşüncesine kapılmıştır. Bazı mutasavvıfların da havf ve recânın makam olduğunu kabul etmeleri, benzer endişelerden kaynaklanmış olabilir. Havf ve recâ, seyr-i sulûk devam ettikçe, hatta kulluk devam ettikçe daima kulda bulunması gereken hasletlerdir. Bunlar hal olarak düşünülse bile sûfî, sadece havf, recâ veya muhabbet halinde olmaz. Bu hallerin hepsini de yaşayabilir, fakat bazen bir hal ağır basıp daha çok onun etkisinde kalabilir. Önemli olan, bu halin ağırlığının ve etkisinin diğer halleri ortadan kaldıracak şekilde sürekli olmamasıdır. Tasavvuf ehlinin tenkit ettiği durum budur. Bir hale çakılı kalınamayacağına göre, sûfî bu hallerden elde ettiği kazanımlarını iyi değerlendirip kulluğunda dengeye riayet etmelidir.

Tasavvuf ehli, birçok yoldan Allah'a yürüyen kimselerdir. Bunlardan bir kısmına muhabbet tariki üstün gelir. Bir kısmına şevk, bir kısmına havf ve haşyet, bir kısmına da recâ ve nimetleri görme üstün gelir ve bu kişilerden her biri, içinde bulunduğu vakitte üstün gelen hale göre konuşur.¹⁵

¹⁴ Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Ender Gürol, Adam Yayınları, İstanbul 1982, s. 117, 118.

¹⁵ Bernd Radtke (hazırlayan), *Edebü'l-mülûk*, el-Matba'atü'l-Katolikiyye, Beyrut 1991, s. 53, 54.

Görülüyor ki seyr-i sulûk halindeki sûfinin içerisinde bulunduğu haller zaman zaman değişiyor. Sûfî, bazen havf, bazen recâ, bazen de muhabbet halinde olabiliyor ve içinde bulunduğu hale göre hareket ediyor, kulluk yapıyor ve konuşuyor. Bu düşünceye göre, sûfî sadece bir halde bulunmuyor. Zikredilen hallerin her biri zaman zaman sûfîde baskın durumda bulunuyor ve sûfî de bu hallerin etkisiyle hareket ediyor. Eğer havf hali baskın gelirse, kulluğunda havf daha etken oluyor. Eğer recâ veya muhabbet hali baskın gelirse, kulluğunda bu haller daha etken oluyor.

Muhâsibî (ö. 243/857), şu sözlerle havf ve recâyı makam olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır: “Tâzîm, hayâ, iclâl, muhabbet, havf ve yakîn ihlâstan türemiştir. Her mü'minin bu makamlarda bir yeri vardır ki o makam onların hallerinden tanınır. Denilir ki, havf sahibi olan kişide recâ, recâ sahibi olan kişide de havf vardır. Sabır ehlinde rıza, muhabbet ehlinde de hayâ vardır.”¹⁶

Muhâsibî, ihlâs ve samimiyetin bütün makamlarda bulunması gerektiğini, ihlâs ve samimiyetten yoksun olan makamın makam olamayacağını vurgulamaktadır. Kulluğun her safhasında ve her anında ihlâs olmalıdır. İhlâs olmayan ibadet, şekilden öteye gidemez. İhlâs olmayan makam da isimden öteye gidemez. Burada ayrıca, makamların birbirinden ayrı ve alakasız olmadığı ve birbirlerini tamamladığı görülmektedir. Recâsız havf eksik olduğu gibi, rızasız sabır da, hayâsız muhabbet de eksik olur. Recâsız havf kulun dengesini bozduğu gibi, havfsız recâ da kulun dengesini bozar.

Cüneyd (ö. 279/909), hallerin şimşek gibi gelip geçici olduğunu kabul etmektedir.

Muhâsibî ise, hallerin kalıcı olduğunu kabul etmekte ve “Bir hal, sıfat olacak şekilde kulda yerleşmedikçe kula o halin ismi verilmez.” demektedir.

Hucvirî (ö. 465/1072), makamın kalıcı, halin geçici olduğunu kabul etmekte ve makamın kesbî, halin ise vehbî olduğunu ifade etmektedir. Muhâsibî'nin rızayı dahi hal olarak kabul etmesini ise şöyle yorumlamaktadır: “Makamların nihayeti, hallerin bidayetidir. Rızanın bidayeti kazanılan, nihayeti ise ihsan edilen şey nevindedir. Rızasının kendisiyle olduğunu gören buna makam demiş, rızasının Hakk ile olduğunu gören buna hal demiştir.”¹⁷

¹⁶ Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Risâletü'l-müstersîdîn*, Dâru's-selâm, Kahire 2000, s. 233.

¹⁷ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 289, 290.

Gazâlî, “Recâ, sâliklerin makamlarından, tâliplerin hallerindedir. Bir vasıf, bir kimsede sabit ve yerleşik olursa makam olarak isimlendirilir fakat gelip geçici olursa hal olarak isimlendirilir.”¹⁸ demiştir.

Sâlik, seyr-i sulûkda bulunan ve makamları idrak eden kimsedir. Tâlip ise, onların yoluna girmeyi ve buldukları makamları arzu eden kimsedir. Durum böyle olunca recâ, sâlikte kalıcı bir makam iken, tâlipte haldir ve gelip geçicidir.

2. Havf ve Recâ Birbirinin Zıddı Değil Tamamlayıcıdır

Lügatta recâ, “ümit etmek” anlamına geldiği gibi, bir şeyden “korkmak” anlamına da gelmektedir.¹⁹

Lügat anlamında görüldüğü gibi, recânın içerisinde gizli olarak havf da bulunmaktadır. Recâda Allah’ın affına ulaşma ümidi olduğu gibi, Allah’ın affına ulaşamama korkusu ve endişesi de vardır.

Mekkî, “Recâ, korkanların rahatlama sebebidir. Bundan dolayı Araplar, recâyı havf olarak isimlendirirler. Çünkü havf ve recâ birbirinden uzaklaştırılmayan iki vasıftır.”²⁰ diyerek, korku ile umudun iç içe olduğunu ifade etmiştir.

Gazâlî, “Havf, recânın zıddı değil bilakis onun arkadaşıdır. Recâ, rağbet yoluyla bir teşvikçi olduğu gibi, havf da rehbet yoluyla başka bir teşvikçidir.” demiştir.²¹

Recânın rağbet yoluyla teşvikçi olması, Allah’ın affını isteyerek ve arzu ederek kulluğa ve ibadetlere yönelmeye teşvik etmesidir. Havfin rehbet yoluyla teşvikçi olması ise, Allah’tan korkarak günahlardan uzaklaşmaya teşvik etmesidir.

Serrâc’ın aktardığı şu söz, havf ve recânın birlikteliğinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır: “Yanında havf bulunmayan her muhabbet afete uğramıştır. Yanında recâ bulunmayan her havf da afete uğramıştır. Yanında havf olmayan recâ da böyledir.”²²

¹⁸ Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 142.

¹⁹ Âyid ve diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-esâsî*, s. 509.

²⁰ Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, s. 216.

²¹ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 144.

²² Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Luma*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2001, s. 58.

Bu durumda, tek taraflı havf veya recânın tam olmayıp eksik olduğu, faydalı değil zararlı olduğu, sahibine iyilik değil felaket ve musibet getireceği ortadadır.

Mekkî, “Havf ve recâ imanın vasıflarındandır. İman ancak havfla kemâle ulaşır. Allah’a inanıp da O’ndan korkan kişi Allah’tan ümitvâr olmazsa (recâ sahibi olmazsa) iman etmiş olmaz.” demiştir.²³

Havf veya recâdan birisinin eksik olması, imanın eksik olması olarak kabul edilmiştir. Çünkü Kur’ân’da, Allah’tan korkulması emredildiği gibi, Allah’tan ümitvâr olunması da emredilmektedir. Allah’tan korkulması gerektiğine inanan kimse aynı zamanda Allah’ın affediciliğine de inanmak durumundadır. Yoksa imanı eksik olur. Allahın celâl sıfatını kabul edip, ğafûr, rahîm ve cemâl sıfatlarını kabul etmemek olmaz.

Sehl Tüsterî (ö. 273/886), “Korku erkek, ümit ise dişidir. Bu ikisinin birleşmesinden imanın hakikati doğar.”²⁴ diyerek, Mekkî gibi, havf ve recânın iman meselesi olduğunu ortaya koymuş, erkek ve dişinin birbirini tamamladığı gibi havf ve recânın da birbirini tamamladığını söyleyerek birlikte olmalarının hayatî önemine dikkat çekmiştir.

Mekkî, havf veya recânın sahih olmasını birlikte olmalarına bağlamıştır: Kulun recâsının sahih olmasının alameti, recâsının içinde havfin bulunmasıdır. Çünkü recâ ile ulaşılan bir şeyin (nimetin) kaybedilmesinden de korkulur. Mekkî, ayrıca havf ve recâ birlikteliğini şu teşbihle izah etmiştir: “Gece ve gündüzün birbirinden ayrılmayıp birbirini tamamladığı gibi, havf ve recâ da birbirini tamamlar ve birbirinden ayrılmaları mümkün olmaz.”²⁵

Recâsız havfin veya havfsız recânın tam olmayıp eksik kalacağını ve sahibini asla hedefine ulaştıramayacağını Yahya b. Muaz’ın (ö. 258/ 871) şu sözlerinde görmekteyiz: “Kim Allah’a recâsız bir havfla kulluk ederse zikir denizlerinde boğulur. Kim de havfsız bir recâ ile kulluk ederse aldanma çöllerinde yolunu kaybeder. Kim havf ve recâ ile kulluk ederse doğru bir yolda yürümüş olur.”²⁶

²³ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 215.

²⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif, İhyâ* ekinde (Mülhak), Beyrut Trs. s. 236; Kelâbâzî, Ebû Bekr, *et-Ta'âruf*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993, s. 116; *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 148.

²⁵ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 216.

²⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 242.

3. Havf mı Üstündür Yoksa Recâ mı?

Havf mı daha üstün yoksa recâ mı? Sorusu batıl bir sorudur. Bu soru, “ekmek mi daha üstün yoksa su mu daha üstün” sorusuna benzer. Eğer bir kimse aç ise, ekmek onun için daha üstündür. Eğer bir kimse susuz ise, su onun için daha üstündür. Eğer kulun ikisine ihtiyacı eşitse, o zaman ikisi de eşittir. Bu tespitin ardından korku ve ümidin, kalpleri tedavi eden iki ilaç olduğunu söyleyen Gazâlî, bunların hangisinin daha önemli olduğunu şöyle izah etmiştir: Eğer bir kişinin kalbinde Allah’ın azabından veya tuzağından emin olma hastalığı varsa havf daha üstündür (efdaldir). Eğer bir kişinin kalbinde ye’s ve Allah’ın rahmetinden ümit kesme hastalığı varsa recâ o kişi için daha efdaldir. Gazâlî, daha üstün anlamına gelen “efdal” kelimesi yerine, “daha uygun, daha münasip” anlamlarına gelen “eslah” kelimesinin kullanılmasının uygun olacağını belirtmiştir.²⁷

Havf veya recâdan birinin diğerine üstünlüğü, ifade ettiği manadan ziyade bir kimsenin bunlara olan ihtiyacına göre değişmektedir. Havf da recâ da ilaçtır ama her ilaç, her hastaya uygun olmaz. Aspirin, ağrısı veya ateşi olan kimse için gerekli ve faydalı iken; midesi rahatsız olan, kanaması olan veya kanı çabuk pıhtılaşmayan kimse için de son derece zararlıdır.

Korkunun veya ümidin bir kimsede daha fazla olmasını, o kimsenin ihtiyacına bağlayan Gazâlî, açık-gizli her türlü günahı terk eden muttakî kimselerin havf ve recâsının eşit olduğunu şu rivayete bağlayarak ifade etmiştir: “Eğer mü’minin havf ve recâsı tartılacak olsaydı eşit olurdu.” Gazâlî, kendisinde korku ve ümidin eşit, seviyelerinin de yüksek olduğunu belirttiği Hz. Ömer’in şu sözünü bu konuya örnek olarak vermiştir: “Eğer bir kişi dışında bütün insanlar cehenneme girecek diye çağrıda bulunulsa, o bir kişinin ben olacağımı ümit ederim. Eğer bir kişi dışında bütün insanlar cennete girecekler diye çağrıda bulunulsa, o bir kişinin ben olacağımdan korkarım.”²⁸

Hz. Ömer, havfta da recâda da en büyük örneklerden birisidir. Hz. Peygamber’in en yakın dostlarından biri ve İslam’ın ikinci halifesi olan adalet timsâli Ömer’in cehennem korkusu, cennetle müjdelendiği halde, herkesten daha fazladır. Hz. Peygamber’in, “Ey Ömer! Şeytan, senden korkar.”²⁹ dediği Ömer’den, şeytan da dâhil olmak üzere herkesin korktuğu ve çekindiği ma-

²⁷ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 164, 165.

²⁸ Gazâlî, *İhya*, IV, s. 165.

²⁹ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Süre, *Sünenu’t-Tirmizî*, Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrût trs. V, Menâkıb, s. 580, no: 3690.

lumdur. Görüldüğü gibi Ömer'den korkmayan yok, fakat Ömer kadar korkan da yoktur. Aynı zamanda Ömer kadar ümitvâr olan da yoktur.

4. Havf ve Recâya Sevkeden Faktörler

4.1. Mükâfat ve Cezanın Büyüklüğünü Bilmek

Mükâfat ve cezanın sürekli olması, ahiretin önemini artırmaktadır. Dünyadaki nimetlerin ve musibetlerin süreli olması ise, ahiretle kıyaslanmasına engel olmaktadır. Öncelikle bu durumun idrak edilerek dünyevî ve uhrevî cezaların ve mükâfatların değerlendirilmesi, sağlıklı bir havf ve recâ anlayışına ulaştırır.

Havf ve recâya, mükâfat ve cezanın büyüklüğünü bilmekle ulaşılır. Kul, azabın şiddetinin büyüklüğünü, Cenâb-ı Hakk'ın korkutmasıyla öğrenir. Bu korkutma sebebiyle tefekküre yönelir ve azabın şiddetini düşünür. Tefekkür kişiyi zikre yöneltir, zikir de gafletten uyandırır.³⁰

Cehennemdeki azabın dehşeti insanı korkutup havf sahibi yaptığı gibi; Allah'ın rahmetinin genişliği, cennetteki nimetlerin güzelliği ve sonsuzluğu da bu nimetlere ulaşmaya teşvik eder ve kişiyi recâ sahibi yaparak umutlandırır.

Bu bağlantıları ve sebep sonuç ilişkilerini şu ayette görmek mümkündür: *"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzere yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler 'Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi cehennem azabından koru' derler".*³¹

Muhâsibî, Allah'ın, korkutan ve umutlandıran şey kulun gözünden kaybolduğu zaman, kulun korkmayacağını ve umutlanmayacağını, ancak bu kaybolan şeyin zikirle ve tefekkürle hatırlanıp kulda havf ve recâ haline dönüşeceğini bildiğini, belirtir. Gaybın gözle değil, ancak kalple gerçek bir şekilde görülebileceğini; kulun, ahiretten gafil olarak dünya meşgaleleriyle perdelenirse korkmayacağını ve ümitvâr olmayacağını, ifade eder. Hedeflenen havf ve recânın, ancak Allah'ın ihsanıyla, kıyamet gününün elim azabını ve Allah'ın şadabının şiddetini hatırlamakla, tefekkürle ve zikirle gerçekleşeceğini, bildirir.³²

³⁰ Muhâsibî, *er-Riâye*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut Trs. s. 65.

³¹ Âl-i İmrân, 3/191.

³² Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 64.

Muhâsibî'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere, havf ve recâ sahibi olmak için her şeyden önce Allah'ın ihsanına ve yardımına ihtiyaç vardır. Havfa da recâyaya da ancak Allah'la ulaşılır. Allah'ın azabının şiddetinin bilinmesi ve daima hatırlanması havfı meydana getirir. Allah'ın affının ve rahmetinin genişliğini ve cennetteki mükâfatın büyüklüğünü ve sonsuz olduğunu düşünmek de recâyayı meydana getirir. Havfla günahlardan uzaklaşan kul, recâ ile ibadete sarılır ve Allah'a yönelir.

4.2. Havf Tevbeye, Tevbe de Recâyaya Ulaştırır

Tevbe, işlenen günahları, pişmanlık duyarak terk etmeyi, bir daha günah işlememeye karar vererek ibadetlerle Allah'a yönelmeyi öngören büyük bir inkılaptır. Tevbe, günahlara devam ederek Allah'tan uzaklaşan ve affedilmeme korkusuyla yaşayan kimseyi, affedilme ümidi ve sevinciyle Allah'a yaklaştırır. Allah'tan uzaklaşan kimseler, nefsin isteklerine tabi olarak şeytanın eline düşerler. Allah'a yakın olan kimseler ise, nefisten ve şeytandan uzaklaşarak ebedî saadete kavuşurlar.

Allah Teâlâ, tevbe eden kimseye yardımıyla yönelir. Onu, nefsinin isteklerine üstün getirir, zayıf yönlerini güçlendirir, şehvetini öldürür; akıl heva-ya, ilim cehalete üstün gelir ve kulun kalbini havf ve hüznün kaplar. Günahlarını her hatırladığında havfı kabarrır, üzüntü hali baskın gelir ve hüznü artar. Günah kirinden temizlenmiş bir kalple Allah'a döner. Artık günah işleme âdetinden uzaklaşmıştır. Emniyette olmadığı ve iyiliklere devam etmediği için korkuya kapılır. Gaflet ve ihmal içinde olmadığı için de umutlanır. İşte bu sözü edilen kişi günaha, Allah'ın rahmetine kaçarak karşılık veren kişidir.³³

Tevbe edip günahlardan pişmanlık duyan kimseye Cenâb-ı Hakk'ın yardım ettiği ve onu hidayete ulaştırıp kendisine yönelttiği görülmektedir. Allah, tevbe edip kendisine yönelen kimseye rahmetiyle muamele ederek kalbini güçlendirmektedir. Ona, nefse galip gelecek güç ve kuvveti, şeytanın vesveselerinden ve tuzaklarından koruyacak donanımı vermektedir. Kulun tevbesinde havfın rolü olduğu gibi daha sonra tekrar günaha düşmemesinde de havfın rolü vardır. Tevbe eden kişi, günahlarından herhangi birini hatırladığında Allah korkusuyla titrer ve büyük bir pişmanlık duyar. Kalbi hüznülenir, gözü yaşarır. Bu halden sonra recâ hali ona üstün gelir. Alışkanlık haline getirdiği günahlarına devam etmediği, gaflete düşmeyerek tevbe edip Allah'a yöneldiği için Allah'ın af ve rahmetine güvenerek ümitlenir. Bu durumdaki kul, şeytanın kendisini yönlendirmek istediği ve nefsinin arzu ettiği her günahı, Allah'a sığı-

³³ Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 58, 59.

narak ve O'na yönelerek engeller. Havf ve recânın bir arada bulunmasının, insanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtararak nasıl iyiye ve mutluluğa sevk ettiği, İtikat ve ibadetinde ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir.

Muhâsibî'nin şu sözleri, kalpte nefis ile yapılan mücahedede havf ve recânın rolünü ortaya koymaktadır: "Kalbi, işlemekte ısrar ettiği hata ve günahlardan vazgeçiren şey havf ve recâdır. Çünkü Allah, kalbin meylettği ve nefsin hoşlandığı şeyleri yasaklamıştır. Bu yasaklanan şeyler insan tabiatına uygun, hoş giden ve işlendiğinde zevk veren şeylerdir."³⁴

Hz. Peygamber, "Cennet, nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle, cehennem nefsin hoşuna giden şeylerle kuşatılmıştır."³⁵ buyurmuştur. Bu hadis, "Rabbinden korkan ve nefsinin arzu ettiği şeyleri engelleyen kimsenin gideceği yer cennettir."³⁶ ayetinin tefsiri mahiyetindedir. Şeytan, cehennemin etrafını, nefse haz veren ve nefsin arzuladığı tuzaklarla süslemiştir. Vesveseleriyle, şehvî günahları işlemek için kalbi tahrik etmiştir. Zehir, altın kap içinde sunulur. Kabin cazibesine kapılan kişi, hiç tereddüt etmeden zehri büyük bir zevkle içer. Helakine sebep olacak olan büyük tehlikenin farkına bile varmaz. Cehennem de altın kapla kuşatılmıştır. Nefsinin arzularına uyararak şeytanın süslemelerine kanan kişi cehennemin etrafını görür, içinde bulunduğu zevk hali cehennemi ve onun içindeki çetin azabı görmesini perdeler. Zarfı görür fakat mazrufu göremez. Bu konuda Hz. Ali'nin şu sözü çok manidardır: "İki şey helak edicidir: nefsin süflî istekleri ve tûl-i emel (bitmeyen istek-açgözlülük). Nefsin hevası Hak'dan uzaklaştırır. Tûl-i emel de ahireti unutturur."³⁷

Havf, kalbin bu tuzağa düşmesini engelleyen en önemli etkendir. Havf olmasa, günahın verdiği zevk halinin sarhoşluğundan kurtulmak mümkün olmazdı. Allah Teâlâ, bizim için hayırlı olmayan bir şeyin de hoşumuza gitmesinin mümkün olduğunu açıklamıştır.³⁸

³⁴ Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 60.

³⁵ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâ'î'l-kütübî'l-Arabiyye, Beyrût trs. Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1409/1988, Cennet, 22; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1409/1988, İman, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, II, 260; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Müsned*, Dâru'l-muğnî, Riyad 1420/2000, Rikâk, 117.

³⁶ Naziât, 79/40, 41.

³⁷ Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 137.

³⁸ Bakara, 2/216.

Havfla günahlardan uzaklaşan kul, recâ ile istikametini düzelterek İbadetlere ve Allah'a yönelir. Havf, tevbenin sebebi olduğu gibi, tevbe de recânın sebebidir. Günahlardan pişmanlık duyan kul, Allah'ın affına ve rahmetine sığınır ve O'nun başışlamasından ümitvâr olur.

5. Havf ve Recânın Tek Taraflı Olmasının Sakıncaları

Erkek ve dişiye benzetilen, birbirinin tamamlayıcısı olarak görülen havf ve recânın tek taraflı olması, eksikliğe, noksanlığa ve dengesizliğe yol açar. Havfsız recâ veya recâsız havf, tek kanatlı kuşa benzer. Var olan kanat da bir işe yaramaz ve yok mesabesinde. Havf, recâ ile recâ da havf ile tamam olur.

Gazâlî'nin tespit ettiği gibi, hem, ümitsizlik kendisine hâkim olup da ibadeti terk eden kişi, hem de korku kendisine hâkim olup da ailesine ve kendisine zarar verecek şekilde ibadette aşırı giden kişi, itidalden ifrat ve tefrite sapsmış kişidir. Bu iki gurubun da normale dönmelerine ihtiyaç vardır.³⁹

Ümitsizlik tek taraflı olduğunda, "nasıl olsa affedileceğim yok" düşüncesiyle ibadetleri terk etmeye yol açar. Günahattan aşırı korkmak da, kişiyi kendisine ve etrafındakilere zarar verecek şekilde ibadete sevk eder. Bu iki halin (havf-recâ) aşırısı da, tek yönlü olması da kişiye zarar verir. Recânın da havfın da mutedil olması ve birlikte olması gerekir.

Hz. Ali, "Âlim, insanları Allah'ın rahmetinden ümitsiz kılmadığı gibi, Allah'ın tuzağından/azabından da emin kılmayan kimsedir."⁴⁰ diyerek, havfa da recâyâ da ihtiyaç bulunduğuna ve ikisinin birlikte olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hz. Ali'nin bu sözü, tebliğ metodunda stratejik bir öneme sahiptir. İnsanlara tamamen ümit pompalayıp, ne yaparsa yapsın affedileceğini söylemek, kişiyi gevşeterek günahları önemsememeye ve onlardan kaçınmamaya sevk edebilir. Sürekli korkutmak ise, insanları tamamen ümitsizliğe düşürerek dinden uzaklaştırabilir veya kendilerine ve yakınlarına zarar verecek şekilde aşırı ibadete sevk edebilir.

Havfın büyümesi ve kuvvetlenmesi neticesinde kişideki recânın yok olması, havfın en kötü şeklidir. Bu hal, kişiyi Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye götürür. Ümitsizlik, ilmi uzaklaştırır, makamı düşürür ve büyük günahlara sevk eder. Recânın doğru olması ve havfın mutedil olması Allah hakkındaki

³⁹ Gazâlî, *İhya*, IV, s.146.

⁴⁰ Gazâlî, *İhya*, IV, s.146.

bilginin gerçek olmasından dolayıdır. Bir şeyde haddi aşmak onu eksik yapmak gibidir. Gerçek mü'min, havf ve recâda mutedil olandır.⁴¹

Havf veya recânın tek taraflı olması, kul için son derece tehlikelidir. Havfın şiddetlenmesi, ümitsizliğe sevk etmekte ve recâyı yok etmektedir. Aynı şekilde recânın şiddetlenmesi de havfı yok etmekte ve kişiyi yarınından emin hale getirerek aldanmasına sebep olmaktadır. Bir şeyde aşırı gitmek, o şeyi mükemmel yapmak, kemâle ulaşmak demek değildir. Havf ve recâ da olduğu gibi diğer hususlarda da mutedil olmak işin en doğrusudur. Bir konuda haddi aşmak diğer konunun hiç gündeme gelmemesine veya eksik kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum, bir taraftan yaparken diğer taraftan yıkmak gibidir.

Ebu Osman Mağribî'nin (ö. 373/983) sözleri de Mekkî'nin görüşlerini teyid etmektedir: "Kim nefesine recâ yüklerse, çalışmaz ve amelini, ibadetini aksatır. Kim nefesine havf yüklerse, o da ümitsizliğe düşer. Fakat işin doğrusu, nefesine bir kere recâ yüklerse, bir kere de havf yüklemesi ve her ikisini dengede tutmasıdır."⁴²

Havfın veya recânın tek taraflı olmasının veya bunlarda aşırı gidip haddi aşmanın kulu götürüleceği yer aynı yerdir. Havfta aşırı gitmek, recâyı yok edip ümitsizliğe sevk etmekte, ümitsizlik de, ibadetleri terk etmeye sevk etmektedir. Recâda aşırı gitmek gelecekte tamamen emin olmaya sevk etmekte, emin olmak da, gevşeyip rehavete kapılarak ve yaptıklarını yeterli görerek ibadetlerden uzaklaşmaya sevk etmektedir. Havfın da recânın da aşırı veya tek taraflı olmasının neticesi aynı şey olup ibadetlerden uzaklaşmaktır.

Havf ve recânın aşırı olmasının verdiği zararı Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) şu sözlerinde de görmek mümkündür: "Rabbimden bana havf kapısını açmasını istedim, O da bu kapıyı açtı. Aklımın başımdan gideceğinden korktum ve 'Ya Rabbi! Takat getireceğim kadar, kaldırılabileceğim kadar ver.' dedim ve bunun üzerine beni sakinleştirdi."⁴³

Gazâlî, korkunun dozunu ve havf-recâ dengesini şu şekilde açıklamıştır: Dinen övülen korku, ortanca ve normal olan korkudur. Şiddetlenip hududunu aşan korku, ümitsizliğe götürür. Bu durum men edilmiştir. Çünkü bu durum, iyi amelden uzaklaştırır. Çok korkan ve ümitsizliğe düşen kişi, günahlara devam eder. Şiddetli korku, bazen hastalık, dehşet, zafiyet ve aklı gider-

⁴¹ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 238, 239.

⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.133.

⁴³ Yafî, Ali b. Süleyman, *Neşrû'l-mehâsini'l-ğâliyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2000, s. 165; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 131.

meye yol açabilir. Hâlbuki korkunun gayesi, kamçıdan ne kast olunuyorsa odur. O da amele sevk etmektir. Hedefe götürmeyen, haddi aşan, insanın aklına ve azalarına zarar veren korku menedilmiştir. Sehl Tusterî, günlerce açlığa devam eden müritlere şöyle der: Aklınızı (gıda almak suretiyle) koruyunuz, zira Allah'ın akli eksik bir velisi yoktur.⁴⁴

Ebu Bekir Verrak (ö. 280/893): "Recâ, havf ehlinin kalbine Allah'tan gelen bir ferahlama ve rahatlamadır. Eğer recâ olmasa onlar helak olur, akılları başlarından giderdi."⁴⁵ diyerek, havfın, recâ ile birlikte olursa istenilen istikamette yürüteceğini ve istenilen hedefe ulaşacağını ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi, ümit korkunun yapacağı zararları önleyerek ve kişiyi rahatlatarak vücut sağlığını koruyor. Sağlıklı vücuda, sağlıklı akıl ve ruh yapısına sahip olmayan kişiler, istenilen dinî hayatı sürdüremezler. Akıldan yoksun olanlar, dinî hükümlerden sorumlu tutulmazken, akla zarar veren şeylerin dine uygun olduğu düşünülemez.

6. Kullukta Havf ve Recâ Dengesinin Önemi

Yukarıda izah edildiği gibi, havf veya recânın tek taraflı olması veya bunlardan birinin aşırı olması kulun tek taraflı olmasına sebep olmakta ve dengesini bozmaktadır. İdeal olanı, havfın da recânın da mutedil ve dengede olmasıdır. Kul ancak bu denge sayesinde sağa sola sapmadan istikamet üzere yoluna devam edebilir.

İnsanların en cahili kendisini emniyette görendir. İnsanların en bilgilisi ise korku evinden (dünyadan) çıkıp emniyet makamına (cennete) ulaşincaya kadar emin olmayan ve korkan kimsedir. Bu, hiçbir şeyin yerini alamayacağı bir korku, hiçbir amel ve makamın da denk olamayacağı bir üzüntüdür. Eğer Allah, havfını dengelemeseydi ümitsizliğe düşerdi. Dengeleyen Allah olunca nasıl olurda havf ve recâ dengede, hüzün ve rahatlık bir arada olmaz.⁴⁶

Mekkî, dünya hayatında, ahiretteki azaptan emin olmamak gerektiğini, ancak cennete girince emin olunabileceğini belirterek bu gerçeği kavrayan kimseyi insanların en bilgilisi, kavrayamayan kimseyi de en cahili olarak nitelemiştir. Mekkî, burada havfı, dünya hayatında iken cehennem azabından kurtulup cennete gireceğinden emin olmamak olarak ifade etmiştir. Cennet veya cehennem, son nefese kadar işlenecek amellerin neticesidir. Yaşanılan

⁴⁴ Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 157, 158.

⁴⁵ Serrâc, *Luma*, s. 57.

⁴⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 230.

andan ölüm anına kadar ne gibi ameller işleyeceği ve imanının ne durumda olacağı kişiye malum değildir. Ölüm anına kadar imtihan olunacak pek çok şey vardır. Allah'ın mekri, denemeleri olacağı gibi şeytanın da kuracağı pek çok tuzak vardır. Kişinin, gelecekte olabilecek bütün bu sınavları peşinen kazanmış olduğunu kabul etmesi elbette ki en büyük cehalettir. Bu gerçeği idrak etmek, kişiyi hüznü ve bunun neticesinde gözyaşına gark edebilir.

Allah, kulunun sadece havf sahibi olmasını, tek taraflı olmasını istememiş, “Azabından emin olunamayacağını”⁴⁷ söylerken aynı zamanda “Rahmetinden de ümit kesilmemesini”⁴⁸ istemiştir. Allah Teâlâ, bu sözleriyle havf ile recâyı dengelemiştir. Eğer böyle bir denge olmasaydı, havf insanı hüznü ve gözyaşına boğduğu gibi rûhî dengesini de bozarak ibadetlerini bile yapamayacak duruma düşürebilirdi.

Dünya hayatı müddetince dengeyi sağlamak ve bu konuda da Allah'tan yardım istemek gerekir. “Dengeleyen Allah olunca” havf ve recâ dengede olmak zorundadır. Kul, bu dengeyi kurmak için gayret etmeli, Rabbinden bu konuda daima yardım istemeli ve O'nun azabından emin olmadığı gibi rahmetinden de ümit kesmemelidir.

Mekkî, kişide havfın büyüklüğüne denk bir recâ bulunduğunu, havf ve recâ makamlarının eşit olduğuna hükmedildiğini, kişinin kalbinin havf ve recâ konusunda terazinin iki kefi ve kuşun iki kanadı gibi dengede olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹ Ebu Ali er-Ruzbârî de (ö. 322/933) “Havf ve recâ, kuşun iki kanadı gibidir. İki kanat birbirine müsavi olursa kuş düzgün durur ve uçuş mükemmel olur.”⁵⁰ demiştir.

Havf ve recânın, kuşun iki kanadına benzetilmesini diğer sûfilerde de görmekteyiz. Kuşeyrî, *el-Cevâhiru'l-mensûre* isimli eserinde; havf ve recânın, kuşun iki kanadı gibi dengede olması gerektiğini; iman, hal ve makamın bu ikisiyle tamamlanacağını söylemiştir. Her hal ve makamda havf ve recâ olduğunu belirtmiş, fakat her halin havf ve recâsının o hale uygun şekilde olduğunu; ârifin, hangi durumda olursa olsun havf ve recâ dengesine riayet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹ Sühreverdî (ö. 632/1234), “Korku ve ümit, imanın

⁴⁷ Meâric, 70/28.

⁴⁸ Zümer, 39/53. Havf ve recânın Kur'andaki kaynakları için bkz. Erkaya, Mahmut Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Giriş, Adana 2016, s. 145 vd.

⁴⁹ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 239, 240.

⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s.132; Yafii, *Neşrü'l-mehâsini'l ğaliyye*, s. 167.

⁵¹ Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *el-Cevâhiru'l-mensûre*, Riyad Üniversitesi Kütüphanesi yazma eserler bölümü, no: 1605, vr. 49a.

iki kanadı gibidir. Korkan, aynı zamanda ümit ettiği gibi, ümit eden de korkar. Çünkü korku da ümit de imandan kaynaklanmaktadır.”⁵² demiştir. Gazâlî, havf ve recâyı, Allah’a yakın olanları güzel makamlara uçuran iki kanat olarak ifade etmiştir.⁵³

Sûffler havf ve recâ dengesinin hassasiyetine önemle vurgu yapmışlardır. Havf ve recâyı terazinin iki kefesine ve kuşun iki kanadına benzettikleri gibi dizgine de benzetmişlerdir. Ahmed b. Atâ (ö. 309/922), “Havf ve recâ nefsin iki dizginidir ki o sayede nefis sapmaz ve doğru yolda olur.”⁵⁴ demiştir. İki dizgin de müsavi tutulursa at doğru gider. Dizginlerden biri düz tutulurken diğeri çekilirse at o tarafa doğru meyleder. Dizginler, kontrol ve hâkimiyetin atın sahibinin elinde olmasını sağlar. At kendi başına bırakılırsa sahibinin istemediği yerlere de gidebilir. Nefs de, havf ve recâ dizginleriyle kontrol altında tutulmazsa, kişiyi kendi hâkimiyetine alarak dilediği yerlere sürükler. Havf ve recâ, kalpte eşit bir şekilde bulunmaz da bunlardan biri kalbe hâkim olursa, kalbin dengesi bozulur ve tek taraflı olmasına yol açar. Tek kanatlı kuşun düzgün uçup hedefine ulaşamayacağı gibi, tek taraflı kul da istenilen doğru yola giremeyip hedefe ulaşamaz. Hatta tek taraflı kişi, dengesini kaybedeceğinden, kulluktaki istikameti şaşırmasının dışında bir insan olarak günlük yaşantısını bile doğru düzgün yapamaz hale gelir.

Sehl, “Havf sahibini ancak recâ bilgisi ıslah eder.”⁵⁵ demiştir. Sehl bu sözüyle, havf sahibinin yolunun doğru, halinin sağlıklı olmadığını, onun bu perişan halini ancak recâ bilgisinin, af ümidinin düzeltebileceğini ifade etmiştir. Recâdan yoksun olan havf duygusu kişiyi tamamıyla endişe, çaresizlik ve umutsuzluğa sürükler. İçine düştüğü bu durum kişinin dengesini bozar. Fakat affedilebileceği bilgisi, kişinin havf halinin daha sağlıklı olmasını sağlar. Umutsuz, çaresiz bir korkuyu, ümitvar bir endişe haline çevirir. Bir girdaba düşüp de çaresiz bir şekilde çarpınan kişinin haliyle, benzer bir girdapta çarpınan fakat kendisine bir dal uzatılan kimsenin hali aynı değildir. Dal uzatılan kimse de korku içindedir ama uzatılan dala ulaşıp kendisini kurtarma ümidi vardır. Kurtuluş umudu olan havf sahibinin durumu da böyledir. Çaresiz korku ve çarpınışların yerini kurtuluşa doğru çarpınışlar alır. İçinde debelenip durduğu günah

⁵² Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârifü'l-meârif*, Çev. Yahya Pakiç, Dilaver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 1988. s. 61.

⁵³ Gazâlî, *İhya-i ulûmi'd-dîn*, Terc. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1975, s. 426.

⁵⁴ Serrâc, *Luma*, s. 58.

⁵⁵ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 236.

girdabından kurtuluşa doğru adım atar. Kurtuluşun reçetesi olan ibadetlere ve salih amellere umutla sarılır.

Lokman'ın oğluna tavsiyelerinde havf ve recâ dengesine ne kadar dikkat ettiği görülmektedir: Ey oğlum! Allah'tan öyle bir korkuyla kork ki içerisinde O'nun rahmetinden ümit kesme olmasın. Allah'a öyle bir recâda bulun ki içerisinde O'nun mekrinden (tuzağından) emin olma olmasın. Daha sonra Lokman bu sözlerini şöyle açıklar: Mü'min iki kalp sahibi gibidir ki biriyle korkar, biriyle recâda bulunur. Mü'minin korkması da recâsı da müşahedesine göre olur. Kalp, Allah'ın güç, kuvvet, azamet, yücelik, intikam alma ve çaresiz bırakacak şekilde kıskıvrak yakalama gibi havfı gerektiren sıfatlarını müşahede ettiği zaman, kul Allah'tan korkar. Kalp, Allah'ın üfletini ifade eden cömertlik, şefkat, merhamet, kullarına lutfuyla iyi muamele etme gibi sıfatlarını müşahede ettiği zaman, kul Allah'a recâda bulunur ve O'ndan ümitvâr olur.⁵⁶

Allah Teâlâ, kulunun kalbine subûti sıfatlarıyla tecellî etmektedir. Havfı gerektiren azamet ve celal sıfatları ile tecellî ettiği gibi; recâyı gerektiren rahmet, kerem ve cemel sıfatlarıyla da tecellî etmektedir. Kalp, bu tecellilerden hangisini müşahede ederse ona göre hareket etmekte yani havf haline veya recâ haline girmektedir. Bu durumda kalbin daima müteyakkız olması ve her türlü tecelliyi fark ederek gereğini yapması icap etmektedir. Allah Teâlâ, hem havfı hem de recâyı gerektiren sıfatlarla tecellî ettiğine göre, kalp de hem havf hem de recâ halinde olmalıdır.

Havf ve recânın bir kalpte birlikte bulunması, kalp sağlığı için önemli olduğu kadar kalbin sahibinin ruh sağlığı için ve kulluğunu sağlıklı bir şekilde idame ettirmesi için de önemlidir. Havf ve recâ, mü'minin kalbindeki iki nimettir ve mü'minin kalbinin her ikisinin arasında olması yani her ikisine de eşit mesafede olması gerekmektedir.

“Mü'minin havf ve recâsı tartılsa birbirine denk olurdu.”⁵⁷ sözü, mü'minin sağlıklı bir dinî hayat sürdürmesi için son derece önemlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de havf ve recâ dengesinin gözetilmesi ile ilgili örnekleri görmek mümkündür: “Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.”⁵⁸ ayetinde, mü'minlerin ibadetteki ruh hallerine vurgu yapılmıştır. Onların ibadette ve kullukta tuttukları yolun “korku ve umut” yolu olduğu övülerek ve örnek gösterilerek ifade edilmiştir.

⁵⁶ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 240.

⁵⁷ Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, s. 216.

⁵⁸ Secde, 32/16.

Enbiyâ suresinde birçok peygamberin güzel amellerinden bahsedildikten sonra, onların amellerindeki “korku ve umut” metotlarına da övgüyle yer verilmiştir: “Onlar hayır işlerinde yarışır, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.”⁵⁹

“Doğrusu biz seni Hak (Kur’ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”⁶⁰ ayetinde, Hz. Muhammed’in takip edeceği metot ve strateji bildirilmiştir. Sadece korkutan veya sadece müjdeleyen ve ümit ettiren değil, her ikisini birlikte ve dengede yürüten bir peygamber profili öngörülmüştür. Hz. Muhammed’in uygulamalarında da “korku ve umut” dengesine riayet edildiğini görmek mümkündür:

Hz. Peygamber, ölüm anındaki bir adama, “Kendini nasıl buluyorsun?” diye sorar.

-Adam, “Kendimi günahlardan korkan ve Rabbimin rahmetini uman bir kimse olarak buluyorum.” diye cevap verir.

-Hz. Peygamber, “Kulun kalbinde bu iki haslet (havf ve recâ) birlikte bulunursa, o kimseye Allah Teâlâ umduğunu verir ve onu korktuğundan da emin kılar.”⁶¹ buyurur.

Görüldüğü gibi, kullukta “havf ve recâ dengesini” gözetmek, Allah’ın övdüğü mü’min kullarının, peygamberlerinin ve Hz. Muhammed’in metodu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu metod uygulanır, Kur’an ve sünnette belirtilen örnekler rehber edinilirse, sağa sola sapmadan sırat-ı müstakimde ilerlemek ve sağlıklı bir dinî hayat yaşamak mümkün olur.

⁵⁹ Enbiya, 21/90.

⁶⁰ Bakara, 2/119.

⁶¹ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, I-V, Beyrût trs. Cenâiz, 11; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbni Mâce*, Kahire trs. Zühd, 31.

Sonuç

Tasavvufun başlangıç günlerinden itibaren mevcut olan havf ve recânın seyr-i sulukta daima sûfide bulunması gerekir. Bazı mutasavvıflar, havf ve recâyı hal olarak kabul ederken, bazı mutasavvıflar da makam olarak kabul etmişlerdir. Havf ve recânın makam olarak kabul edilmesi, sâlikte kalıcı olması gerektiği düşüncesinin sonucudur.

Gazâlî'nin Havf ve recâ tanımlarının, Kuşeyrî'nin tanımlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, Gazâlî'nin, Kuşeyrî'den etkilendiğini göstermektedir.

Recânın lügat anlamlarından birinin de “korkmak” olması ve mutasavvıfların, recânın içerisinde gizli olarak havfın da bulunduğunu ifade etmeleri, recâda af ümidi galip unsur olmakla birlikte, affedilmeme endişe ve korkusunun da mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Havf ve recâ, zıt kavramlar olmayıp birbirinin tamamlayıcısıdır ve kulda birlikte bulunmaları önem arz etmektedir.

Havf ve recânın birbirine üstünlüğü düşünülemez. Kulda havf ve recânın eşit olması gerekir. Fakat kulun durumuna ve ihtiyacına göre havf veya recânın oranının yüksek olması daha efdal olabilir.

Allah'ın azabının şiddetinin bilinmesi, havfı meydana getirir. O'nun affının ve rahmetinin genişliğini ve cennetteki mükâfatın büyüklüğünü bilmek recâyı meydana getirir. Havf ve recâyı ulaştıran en önemli etkenlerden birisi de marirettir.

Havfla günahlardan uzaklaşan kul, recâ ile istikametini düzelterek ibadete ve Allah'a yönelir. Havf, tövbenin sebebi, tevbe ise recânın sebebi-dir.

Havf ve recânın tek taraflı olması, kulun dengesini bozar. Havfın şiddetlenmesi, ümitsizliğe sevk ederek recâyı yok eder. Recânın şiddetlenmesi ise, akıbetten emin hale getirerek havfı yok eder. Bir konuda haddi aşmak, diğer konunun hiç gündeme gelmemesine veya eksik kalmasına sebep olur.

Recâ, korkan ve daralan kalplerin ferahlamasını sağlar ve havfın, insan sağlığına vereceği zararları da engelleyerek akıl ve ruh sağlığını korur. Recâdan yoksun olan havf duygusu, endişe, çaresizlik ve umutsuzluğa sürükleyerek kişinin dengesini bozar. Affedilebileceği bilgisi ise, umutsuz ve çaresiz bir korkuyu, ümitvar bir endişe haline çevirir.

Havf ve recânın, terazinin iki kefesi ve kuşun iki kanadı gibi dengeli olması, kulun doğru istikamette gitmesini sağlar.

Kaynakça

- Ahmed, b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Bernd Radtke (hazırlayan), *Edebü'l-mülûk*, el-Matba'atü'l-Katolikiyye, Beyrut 1991.
- Bustânî, Abdullah, *el-Bustân*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1992.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Müsned*, Dâru'l-muğnî, Riyad 1420/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1409/1988.
- Âyid, Ahmed ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyi'l-esâsî*, Lârûs Yayınları, Alecso 1989.
- Erkaya, Mahmut Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Giriş, Adana 2016.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-din*, Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- , *İhyâu ulûmi'd-din*, Terc. Ali Arslan, İstanbul 1975.
- Gökcan, M. Mansur, Tasavvufta Allah Korkusu (havf), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2004 (2), 249-276.
- Cur, Halil, *Lârûs*, Lârûs Yayınları, Paris 1973.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn. Mâce*, Kahire trs.
- , *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-meârif, Kahire 1979.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr, *et-Ta'âruf*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1993.
- , *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-hayr, Beyrut 1997.
- , *el-Cevâhiru'l-mensûre*, Riyad Üniversitesi Kütüphanesi yazma eserler bölümü, no: 1605, vr. 49a.
- , *Kuşeyrî Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kütü'l-kulûb*, Dâru sâdir, Kahire 1892.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Risâletü'l-müstersidîn*, Dâru's-selâm, Kahire 2000.
- , *er-Riâye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut Trs.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Beyrût trs.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1409/1988.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Ender Gürol, Adam Yayınları, İstanbul 1982.

- Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Luma*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2001.
-----, *el-Lüma (İslam Tasavvufu)*, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, Altınok Yayınları, İstanbul 1996.
- Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârifü'l Maârif*, İhyâ Ekinde (Mülhak), Beyrut Trs.
-----, *Avârif*, Terc. Yahya Pakiş, Dilaver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *Sünenu't-Tirmizî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût trs.
-----, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Uludağ, Süleyman, *Kuşeyrî, DİA*. İstanbul 2002.
-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.
- Yafiî, Ali b. Süleyman, *Neşrü'l-mehâsini'l-ğâliyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
- Yavuz, Kerim, İnam, Ahmet ve diğerleri, *Sosyal Bilimlerde Güven*, Vadi Yayınları, Ankara 2003.
- Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, Beyrut 1986.

The Balance of Havf (Fear) and Recâ (Hope)

Citation / ©- Gökcan, M. (2016). The Balance of Havf (Fear) and Recâ (Hope), *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 16 (2), 171-192.

Abstract- *Havf (fear) and recâ (hope) are the two traits that should be in each behavior of sufi. The havf and recâ should not be single-sided, they should be equal and balanced in order to perform the servitude healthily. The person who is dominated by recâ can leave the worships with the hope that "I will already be forgiven". The person who is dominated by havf can turn to the excessive worship in a situation to hurt himself, his family and the people around him as a result of the concern of "not to be forgiven". This situation may even cause a number of psychological illnesses. Havf and recâ were likened to the two bridles of the lower self. If the bridles are equated, the self is restrained and going in the right direction becomes possible. Havf and recâ were also likened to the two wings of a bird. It is not possible for the person to execute the servitude on the right direction and to live a balanced religious life whose havf and recâ are not equal as well as the fact that a bird cannot fly on the right destination whose wings are not equal.*

Keywords- *Havf (fear), recâ (hope), balance, sufi, tasavvuf (religious mystic)*